

SØRUM-SPEILET

NUMMER 5 - 2015 - 21. ÅRGANG

JULEMINNER FRA KVEVLI OG SÅKROKEN
EN KRIGSBERETNING FRA FROGNER
EN HUSMANNSKONTRAKT FRA 1876
BØRSEMAKER OG SKARPSKYTTER
ÅRSMØTEINNKALLING 2016

Lederens spalte

Slekters gang, kommer lett frem i bevisstheten når julen nærmer seg. Tradisjonstungt og trygt lyder det. Historielagsbevegelsen forvalter begrepet, sammen med kirken. Ikke så meget av religiøst formål gjør vi det, som ved forvaltning av tradisjonen. Og kirkebøkene har til nå veid tungt i vår slektsgransking. At vår tid i større grad enn tidligere påberoper seg det sekulære livssyn, vil likevel ikke på lang tid undergrave de tunge kulturstrømningene kirken har ivaretatt og formet i 2000 år.

I Sørums går vi inn i feiringen av Sørums kirkes 850-års jubileum som markeres med kirkelige handlinger og fellesarrangementer. Sørums menighetsråd har, med støtte fra Jubileumskomiteen, forestått utgivelsen av praktboken "Sørums Kirke 850 år" - et påkostet bokverk som i tekst og bilder vil være årets julegave til alle med tilknytning til Sørums.

I samme forbindelse er det betimelig å påpeke at hovedbygningen på Sørums Prestegård ikke lenger automatisk vil være sogneprestens bolig, ettersom boplikten for prester er opphørt. Opplysningsvesenets fond vil etter hvert legge flere av de staselige presteboligene i landet ut for salg. Når Sørums Prestegård blir annonsert for salg, er det å håpe at Sørums befolkning og lokalpolitikere ser sannhetens øyeblikk, og sikrer hovedbygningen for fellesskapet. Blaker og Sørums Historielag er fortsatt husløs etter at vi måtte forlate Blaker Skanse. La det ikke vare evig.

Det har nettopp vært et lokalpolitisk skifte i Sørums som historielaget stiller seg forventningsfullt til. I de foregående 16 årene har vårt arbeid mottatt anerkjennelse og god støtte fra Sørums kommune. Dette gjelder ikke minst arbeidet med Sørums Bygdebok, utviklingen av en gammeldags skole på Vølneberg og restaureringen av Slora Mølle.

Over tid har strukturen i den kommunale kulturforvaltningen endret karakter betydelig, men ikke begrenset historielagets autonomi. Samarbeidet har i noen grad blitt mer perifert. Det håper vi å styrke på ny. Det vil ha betydning for den videre utvikling av Vølneberg gamle skole etter tildelingen av Olavsrosa fra Norsk Kulturarv, og bruken av Slora Mølle etter tildelingen av Norsk Kulturminnefond's hedersplakett. Begge miljøene har potensial for ekstensiv anvendelse i skoleverket, og er gode identitetsmarkører i utvikling av nærturisme og reiseliv i regionen. Det vil også

Dag Winding-Sørensen selger bøker på julemarkedet på Blaker Skanse. (Foto Jørgen Kirsebom)

være riktig å se stedene i samhandling med EAC – Bilhistorisk senter på Knatten.

Bind 6 av Sørums bygdebok ventes å foreligge innen utgangen av 2016, tidsnok til å komme under julegranen. Denne gangen er det bygdelagene Orderud, Fossum, Kvevli og Mork i Blaker som omhandles. Aslak Kittelsen, vår nye bygdebokforfatter, ga historielagets gode hjelpere en innføring i arbeidet under vår samling på Meierigaarden Kro midt i november.

Vi er også glade over at historielagets kalender for 2016 er klar for salg etter en flott innsats av vår nye kalenderkomité som består av Kåre Bøhler, Åge Monsrud, Anders Henriksen og Elin Mørk, godt assistert av Gro Langeland. Kalenderen passer i alle rom i alle hjem og kontorer og gir en god påminnelse om historielagets betydning i lokalsamfunnet.

Med stor tilfredshet for året vi legger bak oss, og i trygg forvisning om at Blaker og Sørums Historielag går nye spennende tider i møte, skal vi fortsette å følge slekters gang.

Styret takker alle sine medhjelpere for året som snart er omme, og ønsker alle våre medlemmer og lesere en riktig God Jul og et Godt Nytt År!

Dag Winding-Sørensen

INNHold:

Lederens spalte	side 2	Jernbanevakt	side 14
Årsmøteinnkalling	3	Børsemaker og skarpskytter	15
Mye stri og mye moro.	4	Hyggelig førjulslunsj - Hederstegn	17
Jul i Såkroken for 75 år siden	7	Historielagets kalender for 2016	18
Tragedie og drama	8	Ny kulturminneplan	19
Husmannskontrakt fra 1876	11	Arrangementer å merke seg	19
Sørums bygdebok - Bind 6	14	Bøker - den beste julegave	20

Det innkalles med dette til Årsmøte i Blaker og Sørum Historielag Torsdag 10. mars 2016, kl. 19.00

Møtet holdes på Vølneberg (den nyeste skolen). Nærmere om faglig foredrag i forkant av møtet kommer i Sørum-Speilet nr. 1, 2016 og på vår hjemmeside www.sorumhistorie.no.

Forslag til saksliste:

1. Godkjenning av innkalling og saksliste
2. Valg av møteleder og referenter samt to til å skrive under protokollen
3. Årsberetning for 2015
4. Revidert regnskap for 2015
5. Forslag til Arbeidsplan for 2016
6. Forslag til Kontingent for 2017
7. Forslag til Budsjett for 2016
8. Innkomne saker
9. Valg av medlemmer til styret, til valgkomiteen, revisor med vara og utsendinger til årsmøtet i Romerike Historielag

Ad sak 8: Innkomne saker:

Saker til årsmøtet må være styret i hende senest 4 uker før årsmøtet, d.v.s. 10.02.2016.

Adresse:

Blaker og Sørum Historielag
v/ Dag Winding-Sørensen
Postboks 72
1921 Sørumsand
Epost: ivwind@online.no

Endelig saksliste og møtepapirer blir lagt ut på vår hjemmeside senest 2 uker før møtet. Møtepapirene blir også lagt ut i møtelokalet. NB! De som ønsker å få papirutgave av sakslisten og øvrige papirer i posten, kan bestille dette fra nestleder Gro Langeland, tlf. 90 53 65 88/63 82 00 85 eller epost: gro.lang@online.no

Stemmerett i årsmøtet har de medlemmene som har betalt kontingent for 2015 eller er innmeldt og har betalt kontingent for 2016, senest 6 uker før årsmøtet, d.v.s. 28. januar 2016.

Lørenfallet, 27. oktober 2015
Dag Winding-Sørensen (sign.)
leder

BLAKER OG SØRUM HISTORIELAG

Stiftet i 1970 ved sammenslåingen av Blaker historielag og Sørum historielag, og tilsluttet Romerike historielag og Landslaget for lokalhistorie.

Som medlem får du Sørum-Speilet med lokalhistorisk stoff fra Sørum, og Skytilen med stoff fra hele Romerike.

Medlemskontingent: 250,- per år.
Bankkontonummer: 1321.08.05189.

Vi vil gjerne ha nye medlemmer!

Ta kontakt via "Kontakt oss"-skjemaet på vår hjemmeside.

SØRUM-SPEILET Medlemsblad for Blaker og Sørum Historielag

Redaksjonen

Asbjørn Langeland – 63 82 00 85
Steffen Sætereie – 994 20 652
Anne-Marie Lund – 477 57 261
Dag Winding-Sørensen – 995 45 347

Adresse

Postboks 72
1921 SØRUMSAND

Telefon

Dag Winding-Sørensen
Leder
995 43 747

Epost:

redaksjon@sorumhistorie.no

Hjemmeside

www.sorumhistorie.no

Grafisk design

Jørgen Kirsebom

Opplag

600 eksemplarer
ISSN 1894-8154

Trykket av

X-Idé AS
1472 Fjellhamar

*Dette bladet er beskyttet av åndsverkloven.
Det er ikke tillatt å kopiere fra bladet uten
skriftlig samtykke fra tekstforfatter eller
fotograf.*

Forsidebilde:

Julekjøring med Tertitten

En hyggelig tradisjon følges opp og Tertitten inviterer store og små til julekjøring alle søndager i desember og i romjula hvor det er kjøring 26., 27. og 31. Mer informasjon på www.u-hb.no
Foto: Jørgen Kirsebom

Mye stri og mye moro

- *Hjørdis Ingjers minner om barndommens jul*

Av Anne-Marie Lund

Jula er nok den viktigste høytiden for de fleste av oss her i landet, og både forberedelsene og selve feiringen har virket inn på dagliglivet. Tradisjoner og skikker knyttet til julefeiringa er ganske like over hele landet, men de er selvfølgelig preget av lokale forhold. Dessuten har hver grend, hver gård, hver familie hatt sine egne måter å gjøre det på.

Desember var en travel måned. Her går vi inn til en familie fra Kvevli i Blaker, og får høre hvordan skikkene var hos dem i mellomkrigstida. Gården heter Ingjer, og den ene datteren har delt noen av minnene sine. Hjørdis er 92 år, og husker godt hvordan det var når julestria begynte:

«Ja, det var jo ei stri, for det var både slakting, kakesteiking og hovedreingjoring i løpet av bare noen få uker. Også var det sånn at det måtte gjøres så nære opp til jula som mulig, for det skulle være ferskt kjøtt til jul. Blei det mildvær, eller «kakelinne» som vi sa, så kunne vi ikke gjømme kjøttet så lenge, og det hadde lett for å bli mildt rett før jul. Kakesteikinga måtte vi ta etter slakterstellet, for til det måtte vi jo ha smult, og det laga vi av fett på grisen. Når vi skulle vaske kjøkkenet og kammerset, måtte all steikinga være unnagjort, for det blei jo veldig fettete av det. Så da var det veldig travelt de to-tre siste ukene før jul, særlig for kvinnfolka da.» Kvinnene på denne gården var mor Margit og to døtre, Marta og Hjørdis, og jentene var med i arbeidet fra de var ganske små. De fikk oppgaver etter hvert som de vokste til. På tunet i et eget lite hus bodde også «mor» som hun blei kalt, og tante Anna. («Mor» var Hjørdis sin farmor, Maren Ingjer, som vi har skrevet om i Sørumspeilet før. Hun var 101 år og Blakers eldste da hun døde i 1950.) Disse to gjorde også en innsats i julestria, for det trengtes mange hender.

Den første dagen i julestria

var trist

«Men vi trengte ikke hjelp utenfra til slakterstellet», sier Hjørdis, «vi greide det sjøl. På store garder slakta de kanskje også en kalv eller okse, men hos oss var det bare grisen. Det tok ei ukes tid å bli ferdig med alt.» Slaktedagen var ikke noe småjentene så fram til. «Det var sørgelig», forteller Hjørdis, «for de skulle jo ta denne grisen som vi hadde gått og fora og klødd på. Han skreik så fælt grisen, når han måtte ut av bingen,

akkurat som han skjønte hva som skulle skje. Vi syntes det var skummelt når han Karl slakter kom, han hadde trebein, og det var liksom nifst det og. Han var sikkert egentlig snill han, det var bare så leit alt sammen akkurat da. Men vi visste jo godt at det måtte bli slakting, vi hadde grisen fordi han skulle bli mat for oss, det var sånn det var.

Hele grisen kom til nytte

Så var det første å røre i blodet da, så det ikke skulle størkne. Ofte gjorde vi småjentene det, og det var litt ekkelt. Men vi gleda oss til klubben! Første smak av den gode maten var blodklubb, å, det var godt! Det var fett inni den, det likte vi. Grisa var veldig feite den gangen, jeg husker det blei svære «tuller» av ister. Det blei brukt til mye forskjellig, vi kokte jo smult av det til kakesteikinga, det var det viktigste. Jeg tror noen brukte ister til å steike i også, men det gjorde ikke vi. Når det blei gammelt og trått, kokte vi såpe av det. Vi brukte kjøpesåpe til å vaske oss med og til reingjoring i huset, men til grovarbeid var den hjemmekokte såpa fin. Når vi vaska ned fjøset om sommeren, brukte vi den, den var veldig effektiv. Så isteret kom til nytte på mange måter.

Det var viktig å få gjort ved innmaten først. Den måtte vannes ut, og vannet måtte byttes hver eneste dag. Det meste av innmaten blei brukt. Vi lagde lungemos og leverkaker. De voksne likte leverkakerne veldig godt, men jeg syntes ikke noe om det da jeg var lita. Men ettersom jeg blei eldre, syntes jeg det var deilig! Når jeg stod og stekte leverkaker, forsvant nok noen av dem underveis fordi jeg måtte smake litt hele tida! Så lagde vi innmatpølse, det husker jeg godt, for i den deigen var det så mye forskjellig krydder. Det var selvfølgelig pepper, men også ingefær og muskat. Det blei så god lukt på kjøkkenet når mamma knuste og reiv ktydderet. Men før vi kunne lage pølser, måtte vi jo rense tarmene. Det var mye arbeid. Først måtte vi jo tømme dem, så vrenge dem,

Julepynt fra 1920-åra.

og til slutt skrape dem. Da måtte vi være veldig forsiktige så de ikke gikk i stykker. Vi brukte to strikkepinner og dro gjennom til de blei helt reine, det gikk ikke an å bruke skarp kniv, for da kunne det gå hull på dem. Noen brukte også hanken på ei sinkbøtte, husker jeg. Nå kan en visst få kjøpt ferdigrensa tarmar, men det er vel ikke så mange som lager pølser sjøl lenger? Deigen til pølsene skulle jo være ganske fin, så den måtte vi male på kjøttkverna i hvert fall to ganger. Så brukte vi pølsehorn på kjøttkverna, da blei det flotte pølser hvis vi var forsiktige så ikke tarmen gikk i stykker.

Hodet på grisen blei også lagt i vann, deretter kokt så kjøttet kunne bli til sylte. Det var mye arbeid å rense grisehodet, for der var det fullt av itler, og de måtte vi være nøye med å skjære bort. Det var mange prosesser før sylta var helt ferdig. Men når mamma skar den opp i skiver som hadde fine striper av kjøtt og fett, var det stas! Det var kanskje også fordi det var bare til jul vi hadde slikt pålegg.

God mat til jul og langt utover i det nye året

Krafta vi fikk når vi kokte sylta og ribba, brukte vi forresten til suppe midt på dagen på julaften. Det var også et festmåltid! Den gode krafta med gulrøtter og litt kål og mjuk, deilig klot oppi smakte nesten like godt som julemiddagen seinere på kvelden. Når vi var ferdige med innmaten, gikk vi

Fire kusiner i like forklær som de har fått til jul. F.v. Hjørdis og Marta fra Ingjer, Marta Emilie og Astrid fra Bjerke.

løs på selve kjøttet. Mye blei malt opp til kjøttkaker, det tok mange timer å steike alle de kjøttkakene! Men det var verd jobben, for det var jo så godt! Noen skulle gjømmes til julaften og juledagene, og resten blei hermetisert. Koteletter blei også lagt ned på glass. Ellers var det om å gjøre å få lagt flesket i saltbalja så fort som mulig. Jeg husker den digre saltbalja stod ute på stabburet, eller «bua», som vi sa. For hvert lag med kjøtt, måtte vi strø på godt med salt. Stadig måtte vi ut og se etter saltbalja, så ikke noe blei muggent eller skjemt på annet vis. Etter hvert blei det lake i balja, den måtte vi øse over, og så måtte vi snu på kjøttstykkene, så de lå i salt hele tida. Noe kjøtt blei hengt opp til tørk etter salting, som for eksempel spekeskinka. Av saltkjøttet hadde vi kjøtt til suppe og stekeflesk til langt utpå våren. Spekeskinka var ikke ferdig før gauken gol, det var vel i mai en gang. Den spiste vi av utover sommeren.

Hermetiseringa tok mye tid, men det var også verd det. Denne maten var jo som fersk, og blei bare brukt til søndagsmid-dager. Deilig med litt avveksling fra alt det salte vi spiste til hverdags! Vi brukte Løveglass eller Norgesglass til hermetiseringa. Når glassa var fylt med mat, blei den store sinkdunken som vi brukte til å koke klær i, satt på svartovnen. Så la vi vedskier i bunnen, pakka glassa inn i avis-papir så de ikke skulle gnisse mot hverandre, og satte dem oppi til koking. Jeg tror vi lot det koke en times tid. Så satte vi glassa på benken til dagen etter.

Da var det spennede å se om alle var tette. Gikk det ikke an å løсне gum-mistrikken, var det i orden, men ellers måtte glasset kokes om igjen. En måtte være fryktelig nøye med hermetiseringa, ellers ville jo maten bli ødelagt. Det var et strev, men vi hadde gode søndagsmid-dager helt til påske på den måten.

Tidligere på høsten hadde vi herme-tisert frukt også, det blei gode desserter både i jula og på søndagene. Vi hadde flere epletrær og et plommetre i hagen. Plommene var veldig gode, det var slike store, mørkerøde Victoria-plommer. Når vi skulle hermetisere dem, måtte vi først ha dem i kokende vann, da gikk det lett å flette av skallet. Så plommene var heller gule når de var lagt i sukkerlake og hermetisert.

Fuller kakebokser

Vi var ikke bortskjemt med søtsaker, så vi frydet oss over dessert og kaker, og det skulle det jo være til jul! Når slakterstellet var unnagjort, begynte vi å steike kaker. Til jul skulle det alltid være smultringer og fattigmann, og disse kakene blei jo kokt i smult. Smult hadde vi av istertullene fra grisen, så da var det bare å sette i gang. Vi hjalp til alle, for en måtte jo kjevle, en måtte stikke ut kakene, en måtte passe smultgryta, og en måtte ta kakene forsiktig opp når de var passe stekt og legge dem på et håndkle så det overflødig fettet rant av. Når vi var nesten ferdige, kokte vi «rundingene» som var til overs fra de siste smultrin-

gene, så fikk vi en liten smak av godsak-ene til slutt! Det blei jo sagt at det skulle være sju slag kaker til jul, men vi hadde nok i hvert fall ni. Det var serinakaker, jødekaker, sandkaker, goro, peppersnip-per (eller sirupssnipper, som mange sa), berlinerkranser og sandnøtter. De sortene som måtte kjevles, var jo de vanskeligste. Fattigmann og peppersnip-pene var leie å kjevle, for de skulle være så veldig tynne! Da måtte deigen være kald, så det var bare å forte seg med å sette bollen med deig ut på gangen når en hadde tatt av et lite emne. Likevel stod vi ofte og kjevlet med vinduet på gløtt slik at det blei kald trekk, da gikk det lettere å kjevle tynt nok. En gang blei jeg fryktelig forkjølet til jul, jeg tror det var på grunn av den kalde trekken under bakinga. Smultringer og fattig-mann stekte vi bare til jul, de andre slaga hendte det vi lagde ellers i året også.

En skulle helst ha en boks eller to med småkaker på lur, dersom det kom noen innom. Det var jo sånn den gangen at folk gikk til hverandre en liten tur uten at det var noe spesielt, bare for å prate litt, og da var det vanlig å servere kaffe med litt attåt.

Men til jul skulle alle slaga steikes og fylles i bokser, og vi fikk ikke smake på dem før det var blitt jul. Mamma var nøye på at kakeboksene skulle stå i fred i førjulstida.

Det nærmer seg

- grønnsåpelukt og julepynt
Til slutt skulle det gjøres hovedreint på kjøkkenet og i kammerset. Stua fikk være som den var da, den brukte vi jo

Hjørdis og Marta i penkjoler som tante Anna hadde sydd.

ikke til daglig. Men på kjøkkenet var det blitt mye røykos og fett etter all steikinga og bakinga, og kammerset brukte vi hver dag, så det trengtes å vaske der også. Alt blei tatt ned av veggene, gardinene også, og så vaska vi både tak og vegger og vinduer. Når det var hengt opp reine gardiner og alt var på plass igjen, lukta det så godt grønnsåpe. Den lukta fikk oss til å kjenne at jula nærmet seg! Da hadde vi også pusset sølvpokalene som stod framme i kammerset. Pappa var skytter, og hadde vunnet mange premier. De skulle selvfølgelig være blanke til jul, det var så fint når de stod og glitret. Et par dager før jul hentet pappa juletre oppi skogen, og nå blei det satt inn i stua. Hvis det var veldig kaldt, måtte vi begynne å fyre der inne i god tid. Vi pynta treet med forskjellige ting, det meste var hjemmelagd av glanspapir. Det var fletta kurver og lenker, husker jeg. Vi hadde noen glasskuler også, men de måtte vi være så veldig forsiktige med, for de gikk lett i stykker. Så de måtte henge litt høyt oppe i treet. Og så var det jo mange små stearinlys i holdere med klype på. Lysa blei tent bare når vi var inne i stua, vi kunne aldri gå fra juletreet mens lysa brant. Tenk, nå står juletrærne og lyser hele jula, ja, lenge før jul også! Det er en stor forandring, og en må vel si at verden har gått framover på mange måter. Mye er mer lettvent.

Endelig kom julekvelden

Men så var det jo ekstra stas for oss når juletreet stod der med brennende lys, det var så pent!

Første gangen det blei tent, var på julekvelden. Da var det blitt helt mørkt, for vi måtte mjølke og bli ferdige med dyrestellet før vi begynte feiringa. Både bestemor og tante Anna var inne hos oss og spiste julemiddagen. Da hadde vi ribbe, pølsene vi hadde lagd, og kjøttkaker med poteter, surkål og tyttbær-syltetøy. Det smakte alltid veldig godt, vi hadde jo gleder oss lenge!

Til dessert pleide vi å ha sviskegrøt med fløte, det var noe av det beste vi jentene visste.

Etter maten måtte vi ta oppvaska, og på julekvelden blei det alltid gjort på samme måten for at vi skulle bli ferdige så fort som mulig. Vi småjentene var jo litt utålmodige på grunn av presangene som vi visste venta, og så var det det at a «mor» ville inn til seg sjøl igjen så fort som mulig. Mamma satte bort maten, bestemor vaska, tante Anna tørka og

Martha og jeg rydda bort. Så kunne vi endelig gå inn til juletreet og åpne pakkene! Det kom ingen nisse med gavene hos oss. Jeg tror bestemor syntes det med julenissen var noe ordentlig tull, for hun mente hun hadde sett den virkelige nissen i fjøset hjemme i Klova ved Varsjøen, da hun var småjente. Den var liten og grå, og den holdt ikke på med julepresanger, men med streker og hyss hvis folk ikke gjorde det ordentlig rundt seg. Så hos oss lå gavene under juletreet. Det var ikke så mange, men det var alltid noen pakker til hver med noe småtteri. Vi fikk mest klær, sokker, votter og luer. Flere ganger husker jeg vi fikk like forklær av tante Anna, som hun hadde sydd sjøl. Hun var flink til å sy, hun sydde for mange i grenda, både store og små. Ofte fikk vi også penkjoler som hun hadde sydd til jul, men de var ikke pakket inn, vi fikk dem på forhånd så vi kunne ha dem på oss julekvelden. Det var altså mest sånne nyttige ting, men det var slik det skulle være. Men jeg husker en gang vi fikk noe veldig fint av bestemor og tante. Det var et etui som så ut som det var av skinn, og inni var det to lommer, der det lå en kam og et speil! Det var nok veldig stas, ettersom jeg kan huske det fremdeles!

Barneselskap i nabolaget

Jeg kan ikke huske at vi gikk rundt juletreet og sang julesanger på julaften, men seinere i jula gjorde vi det til gangs! Den gangen var det juletefester i mange private hus i grenda der det bodde unger, hjemme hos oss også. Vi fikk alltid servering, det var smørbrød og kakao. Men det viktigste var å gå rundt juletreet. Det var ikke så stor plass overalt, men vi fikk det til. Hos kusinene mine på nabogarden var kjøkkenet det største rommet, så da blei juletreet flytta dit. Vi lekte også. Å hoppe «Tyven, tyven» var veldig morsomt, og innimellom måtte vi hvile oss litt, da lekte vi «Ta den ring, og la den vandre». Til slutt kom det alltid en nisse med poser med godteri. Ellers fikk vi sjelden slikt, så det var gjevt. Det var alltid en appelsin, kanskje en sjokolade, noen karameller, rosiner og bokstavkjeks.

Juletefester for store og små

Dessuten var det jo de «ordentlige» juletefestene på bedehuset og skolen på Mork. Hver forening hadde sin egen, så det kunne bli mange. Det var både for voksne og barn, og det pleide å komme mye folk. Under krigen var det alltid

stappfullt, for da var det ikke så mye annet å gå på. Men det var fullt hus da vi var småjenter også. Den gangen var det jo mange arbeidsfolk på garda, og de kom alltid på juletefest, de bodde jo ofte langt fra familie og venner. Det gikk mye mat, for gardsgutta var sultne! Vi hadde med oss smørbrød i pappesker, som blei fordelt på store fat av festkomiteen. Det var fat med julekake også, kaffe til de voksne og kakao til ungene. Brettene med kopper var veldig tunge, så det trengtes hjelp av mannfolka til å bære dem ut i salen. Det var viktig med servering, men det aller viktigste var å gå rundt juletreet. Det blei alltid minst tre ringer, og ofte var det så trangt så vi fikk nesten ikke flytta beina. De minste ungene gikk innerst, og ytterst gikk alle disse voksne kara. Etter matpausen blei det lek rundt treet, «Tyven, tyven», «Sju vakre jenter i en ring», «Reven rasker over isen» og «Til seters». Det var morsomt og litt spennende, for det var jo alltid bytte av den en skulle gå sammen med. Disse sangene og lekene er det nok ikke mange som kan lenger, det er litt synd, vi syntes i hvert fall det var veldig moro den gangen.

På festene til de kristelige foreningene var det ikke nisse, men vi ungene fikk poser med noe godt likevel. Det var jo ekstra moro med nissen da, vi lurte jo alltid på hvem det var som hadde kledd seg ut. På en av juletefestene var det slik at hvis det blei poser til overs, så tok nissen og gav en pose til den jenta han likte best, det var en av de mer voksne jentene det da. Det var spennende! En gang blei det sannelig min tur også, da var jeg nok snart tjue år. Og jeg vet faktisk hvem det var som var nisse det året!

Ja, julefeiringa varte lenge den gangen. Det gjør den forresten nå også, men det er litt rart at det foregår så mye før jul, allerede i november. Så er det liksom slutt til nyttår. Den gangen begynte det ikke før julekvelden, men varte i hvert fall til «tjuendedagen» midt i januar. Når alle juletefestene var over, var vi kommet godt utpå nyåret. Så dermed hadde mye av den kalde og mørke tida gått, mens vi hadde det moro og stadig noe å glede oss til!» ■

Hjertelig takk til Hjordis Ingjer som sa seg villig til å fortelle om jul i gamle dager!

Jul i Såkroken for 75 år siden

Av Trygve Sæther

I Sørumspeilet nr. 5 2014 var det en artikkel om jul i Sørum for 150 år siden basert på det Karoline Torbjørnsrud hadde fortalt til bygdeboka i 1942. 75 år seinere var jeg åtte år gammel. Det var blitt krig i landet, og det preget nok julefeiringa i mange hjem. Jeg vokste opp på gården Sæteren i Såkroken, og i det følgende vil jeg fortelle hvordan jula var hos oss i krigsåra 1940 – 45.

Juleforberedelser

Middagsmaten utover høsten var saltet kjøtt, flesk, sild og kanskje litt rådyrkjøtt. Hagler og rifler måtte en levere til lensmannen, men mine eldre brødre hadde beholdt en salongrifle. Det var mange som jaktet rådyr under krigen, så det var ikke ofte de fikk skutt noen. Kostholdet var jo nokså ensformig, så vi gledet oss til jul for da ble det mye god mat. Vi var en stor matglad familie som fikk mange besøk.

Grisen som skulle slaktes til jul, (julegrisen) var som regel ei stor purke, det vil si at den hadde hatt grisunger en eller flere ganger. En måtte ikke slakte den når den var brunstig, da ble det smak på kjøttet. En skulle helst slakte julegrisen på voksende måne (nymåne) for da mente de at flesket ble «drugere».

Av grisen ble det laget mange slags mat. Det ble laget to slag pølser, medister- og innmatpølser. Medisterpølsene ble laget av grisens buklist, det vil si der spenene satt, og annet rent flesk. Innmatpølsene laget de av hjerte, nyrer og annet kjøtt, mens det ble lungemos av lungene. Pølseskinnet var grisens tynntarm. Med det samme de var tatt ut av grisen, ble tarmene tømt for innhold, vrent og lagt i saltvann. Deretter ble de skrapet med kniv og lagt i nytt saltvann til pølsene skulle stappes. Blodet ble det laget klubb av. Fettklubb ble det lagt ister inni. Vi unga likte best klubb uten ister. Det ble også laget blodpudding i en stor panne. Skinkene og bogene ble saltet ned i saltbaljer. Av og til ble bogene hermetisert på toliters glass. Ellers ble det ribbe, koteletter og stekeflesk. Grisens hode lagde de sylte av, og labbene ble kokt og lagt i lake, da ble de til syltelabber. Isteret ble kokt og silt. Vi kalte det smult, og i smultet kokte de smultringer og fattigmann.

Andre kakeslag som de brukte hjemme hos oss til jul, var goro, sandkaker, berlinerkranser og julekake. Lutefisk skulle en også ha til jul. De kjøpte tørrfisk som ble bløtet og lutet.

Etter noen dager med fet julemat smakte det veldig godt med lutefisk.

Juletre hentet en yngre bror og jeg flere dager før jul. Var det snø og is på treet, satte vi det i fjøset om kvelden. Morgenen etter var det rent.

Når jula nærmet seg, følte jeg at vi ble mer vennlige og snille mot hverandre. Ble vi bedt om å gjøre ting, så gjorde vi det, ellers i året

hendte det nok at vi sa «det kan en annen gjøre».

Juleaften

Når huset var vasket, juleveden båret inn, juletreet pyntet og alle dyr hadde fått sitt stell, ble vi høytidsstemt. Når alle hadde gått til bords, leste mor juleevangeliet før matserveringen begynte. Først var det fersk suppe, så ribbe, pølser og medisterkaker med poteter, surkål og tyttebærsyltetøy. Til dessert fikk vi riskrem.

Etter at mat og oppvask var ryddet vekk, kom julenissen. Vi minste unga syntes det var spennende selv om vi visste hvem nissen var. Julegavene var bare nyttige ting sånn som strømper, sokker og votter og kanskje en tegneblokk eller ei bok. Når vi hadde fått lagt vekk gavene, var det tid for å gå rundt juletreet. Alle var med så det ble en stor ring, og vi sang mange av de mest kjente julesangene.

Juledag og romjul

Første juledag var det tradisjon å reise til Sørum kirke. Mor og far satt foran i sleden, en yngre bror og jeg satt bak. Vi måtte reise ved ti-tida for hesten måtte bare gå i skritt så den ikke ble svett, for den måtte stå bundet utenfor kirken med bare et teppe over seg til gudstjenesten var over. Jeg syntes gudstjenesten varte veldig lenge.

Når vi kjørte hjem, travet hesten hele veien. Nå kunne den bli svett, for når vi kom hjem, skulle den komme inn i en varm stall. Resten av juledagen var vi hjemme. Denne dagen skulle være en stille og høytidsstemt dag, og en skulle ikke gå på besøk til noen på juledagen.

Utover i jula fikk vi mange besøk. Vi unga gledet oss til å gå julebukk og til juletreffestene. Det var tre juletreffester vi skulle være med på; det var festen på Vølneberg skole, en på Misjonshuset i Lørenfallet og en på Ullinsheim i Ullensaker. Flere av festene var i begynnelsen av januar. Men så begynte skolen, og jula var over enda en gang.

Et spesielt juleminne fra krigstida

Juleaften 1943 hendte det noe spesielt før vi skulle gå til bords og spise julemiddagen. Det banket på døren, og inn kom onkel Reidar og tante Olga (født Vestby). De bodde i Oslo, og hadde tatt toget til Kløfta og gått til Sæteren som var åtte kilometer fra stasjonen. De hadde ikke fått tak i noe julemat dette året. Det var krig og matmangel, men onkel og tante var alltid velkomne hos oss.

Reidar (f. 1905) var fars bror. Da han var seks år gammel, døde faren hans, 49 år gammel. Han var den yngste av ti søsken. Faren min som var den eldste av søsknene, var 22 år da faren deres døde. Reidar var i militærtjeneste midt på 30-tallet, og da han kom tilbake derfra, fikk han tuberkulose. I februar 1943 døde også moren hans, og da kom han hjem til Sæteren og satte opp en granportal til hennes begravelse. Han var sterkt knyttet til barndomshjemmet, og nå var vår familie de nærmeste. ■

Tragedie og drama – en krigsberetning fra Frogner

Av Asbjørn Langeland

På baksiden av Sørumspeilet nr. 3-2015 er det et bilde fra bekransningen av et av minnesmerkene over dem som mistet livet i kamp eller fangenskap under krigen 1940-45. Hvert år den 8. mai blir det lagt ned blomster ved minnesmerkene ved Sørum og Blaker kirker og Blaker skanse. Ved Frogner kirke er det ikke noe tilsvarende minnesmerke. Var det ingen fra Frogner som falt i kamp eller mistet livet i fangenskap?

I boka Sørum under okkupasjonen 1940-45 er det liste over dem fra Blaker og Sørum som døde som følge av krigshandlinger, og der finner man ett navn fra Frogner, Knut Tornaas født 17.08. 1909, og død 28.02. 1945 i konsentrasjonsleiren Dachau, Tyskland. Han er gravlagt på Frogner kirkegård, og gravsteinen hans har følgende innskrift:

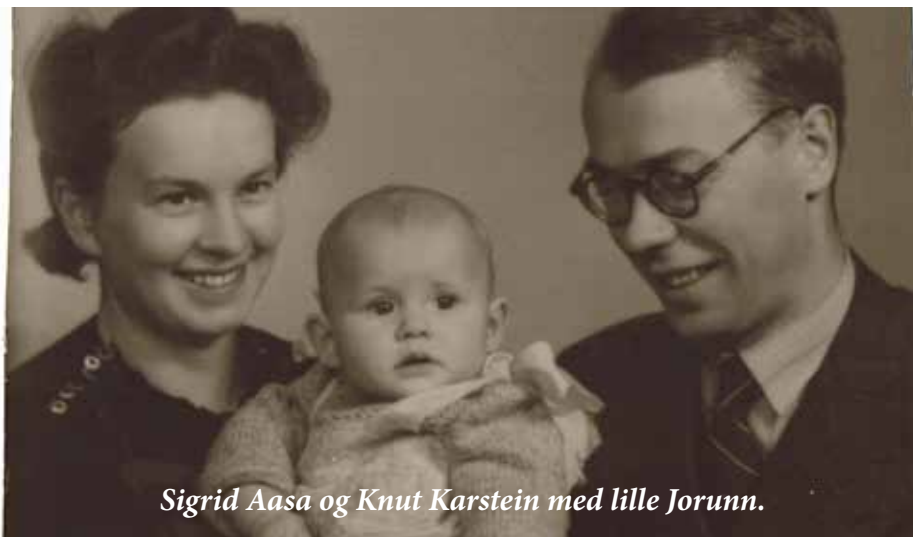
FOR NORGE
1940 – 1945
KNUT KARSTEIN TORNAAS
17-8-1909 – 28-2-1945
DØD I FANGENSKAP
DACHAU TYSKLAND

Knut Karstein Tornaas var gift med Sigrid Aasa, datter av lærer Sigmund Eldevik i Frogner. Da de giftet seg, bodde paret i Oslo, men i 1941 flyttet de til Frogner der Sigrids familie bodde. Knut Karstein og Sigrid fikk to barn, Jorunn, f. 1941 (gift Hattrem) og Knut, f. 1943.

Det vesentligste av innholdet i denne artikkelen er satt sammen av opplysninger fra Jorunn Hattrem og Knut Tornaas, både skriftlige og muntlige. I tillegg til å fortelle historien til Sigrid og Knut Tornaas, har jeg også tatt med en beretning om familien Eldevik da de to fortellingene hører nært sammen.

Familien Eldevik

I 1913 kom Sigmund Eldevik til Sørum og begynte som lærer ved Vesterskaun Skole. Seinere ble han ansatt ved Frogner skole som første-lærer, og fra 1.1. 1925 var han også klokker i Frogner kirke. Sammen med sin kone Helga bodde Eldevik først på Sørvald, og etter at han ble lærer i Frogner, bodde familien i lærerboligen der. Paret fikk etter hvert seks barn: Odd, Sigrid, Rønnaug, Finn, Jorunn og Hannemor som nå er den eneste gjenlevende. Familien engasjerte seg på mange felt, spesielt idrett. Sigmund Eldevik var også engasjert i kom-

munepolitikken for Arbeiderpartiet, og i perioden 1945-47 var han varaordfører.

Hannemor (gift Svendsrud) forteller «Hver søndag dro pappa rundt på besøk til eldre i Frogner – ofte på sykkel». Han var med i byggekomiteéen for Frogner Sanitetsforenings folkebad som sto ferdig i 1933. Det var et stort løft gjennomført av en liten forening. Han samarbeidet også med Sanitetsforeningen på andre måter, bl.a. søkte han foreningen om midler til litt utstyr for helsesøster (vekt, lusekam m.m.) og legeundersøkelse av skolebarn.

Årene gikk – Rolige og gode år for familien. De eldste barna ble voksne, fikk utdanning og arbeid. Så kommer 9. april 1940. Krigen kommer til Frogner og skolen.

Hannemor som var 10 år, forteller: «Telefonen ringte tidlig, tidlig. Det var tante Lilly, mors søster. Hun og mannen hennes bodde i Drøbak. De var vettskremte - hadde våknet til dramaet på fjorden og så «Blücher» gå ned. De hev seg i bilen og kjørte til Frogner.»

Elevene møtte opp på skolen, men de ble sendt hjem med følgende beskjed: Kommer flyene lavt, må dere kaste dere ned i grøfta. Tyske soldater okkuperte skolen. Hakekorsflagget vaiet over Frogner skole.

Gisseldrama på Frogner skole
Noen dager etter 9. april opplevde

familien på skolen ei svært dramatisk natt. Tyskerne holdt 6 gisler fanget i spisestua i lærerboligen, Sigmund Eldevik, Finn Eldevik, Hans Økern, Kristian Lieungh, Olaf Myhre og Hans Brændjord. Lensmannen i Sørum, Einar Gjetrang hadde fått ordre om å innkalle gislene. Han ringte rundt til en del familier der det var unge menn i huset, og ba dem sende en mann til lærerboligen for å være telefonvakt. Bare lensmannen og Sigmund Eldevik var informert om hva saken egentlig gjaldt. Tyskerne fryktet sabotasje mot Frogner bru, og hvis brua ble sprengt, ville gislene bli skutt neste morgen. Gislene fikk ikke vite hvorfor de var beordret til å oppholde seg i lærerboligen. At de hadde vært gisler, fortalte Eldevik dem først neste morgen da faren var over. (Kristian Lieungh har fortalt om dette i boka Minner fra Frogner).

Hannemor forteller om gisseldramaet: «Vi ble veldig redde. Mor orket ikke å være i huset. Vi fikk tak i hest og slede og dro av gårde til Seterhaugen, en liten ubebodd veiløs plass på Børkejordene. Det var mørkt og iskaldt.» Det endte jo godt denne gangen.

Aksjon mot lærerne

Allerede det første krigsåret sendte Terboven og Quisling ut signaler om at man forlangte at lærerne stilte seg lojalt bak landets nye styre. Lærer Eldevik

var aldri villig til å følge den parolen. Motsetningene mellom lærerne og okkupasjonsmyndighetene ble stadig hardere, og vinteren 1942 vedtok Quislings «regjering» en lov om «Norges lærersamband». Den krevde at alle lærere skulle melde seg inn i sambandet, og at alle elever skulle oppdras i nazistenes ideologi. Mange lærere nektet å følge instruksjonen, og raskt ble det startet en motaksjon under parolen «Jeg vil være tro mot mitt lærer-kall». I mars 1942 ble 1100 mannlige lærere arrestert, og 500 av dem ble sendt til Kirkenes på tvangsarbeid. Sigmund Eldevik var blant dem som ble sendt til Kirkenes. Eldevik kom hjem tidlig på høsten samme året, alvorlig skadet i nyrene av slag og spark fra fangevoktere. Helsen hans hadde fått en varig knekk, og han døde i 1948, 60 år gammel.

De lærerne som ble arrestert, ble fratatt lønna, og de fikk ikke stillingene sine tilbake før krigen var slutt i 1945. Familien Eldevik ble kastet ut av lærerboligen og var altså uten inntekt. De fikk husrom på to av Frogner-gårdene, først hos Brændjord, dernest hos Kristian Frogner til freden kom. For å livberge seg var de avhengig av snille folk.

For å hjelpe familien ble det igangsatt innsamling blant folk i Frogner. Sigvald Sørli som hadde gård på Bjerke, samlet inn penger til familien Eldevik på gårdene nord i Frogner. På en av nabogårdene bodde det en NS-mann, men Sigvald gikk dit også. Naboen anmeldte Sigvald, og han ble arrestert og satt i arrest i flere døgn på politistasjonen i Lillestrøm. Pengene som ble samlet inn, ble beslaglagt av kommunen som på den tida hadde fått nazistyre.

Sigrid og Knuts historie

Sigrid Aasa Eldevik og Knut Karstein Tornaas giftet seg i mars 1940, en måned før krigen kom til Norge. Sønnen deres, Knut skriver at det var den store kjærligheten. I 1941 ble Jorunn født, og snart etter flyttet de til en leilighet i Frogner Ungdomslags hus, Tangen på Hexebergvegen. Knut hadde fortsatt sitt arbeid i Oslo og reiste med toget til Østbanen hver dag.

Knut var allerede før krigen negativ til det Hitler og nazistene sto for. Han kjente godt til forholdene i Tyskland fordi han besøkte landet jevnlig på forretningsreiser. Så seint som i august 1940 var han på en messe i Tyskland. Det ble etter hvert viktig for Knut å gjøre aktiv motstand mot okkupasjonsmakten. I en samtale med sin søster, Lydia Aga sa han: «Du må ikke tro at jeg har tatt dette

Fire generasjoner Eldevik, Lars Jørgen, Sigmund, Odd og Petter (Odds sønn). Bildet er tatt hos Brændjord høsten 1942.

skrittet uten moden overveielse. Jeg har kone og barn ... men det er jo nettopp for disse, våre kjære, vi kjemper.»

Seint på året 1941 eller tidlig i 1942 var Knut med på å opprette et lag tilknyttet Milorg D 13 som omfattet oslodistriktet. På denne tida var han mye borte om kveldene da han var med på å utgi en hemmelig avis som skulle informere og påvirke opinionen i kampen mot nazistene. Arbeidet foregikk delvis på Knuts kontor.

Den 12. mars 1943 ble Knut arrestert på Østbanen da han gikk av toget på vei til arbeidet om morgenen. Vaktmesteren i huset der han hadde kontor, hadde anmeldt ham. For Sigrid var dette et smertelig sjokk. Hun hadde ikke visst noe om Knuts deltakelse i motstandsarbeidet, men nå fikk hun vite det av Knuts brødre. Nå var det godt for henne at hun bodde i Frogner der hele familien stilte opp for å hjelpe henne, og med naboer som var snille og omtensomme. Sigrid og en av Knuts brødre reiste allerede dagen etter arrestasjonen til Victoria Terrasse for å besøke ham, men de ble blankt avvist av en norsk nazist som ba dem forlate stedet snarest.

To måneder etter at Knut ble arrestert, den 26. mai 1943 fødte Sigrid en sønn. Han fikk også navnet Knut. Våren og sommeren 1943 satt Knut Karstein arrestert, først på Møllergata

19, deretter på Grini. Etter en tid i arrest hadde Knut fått tillatelse til å skrive og motta brev. Han fikk derfor vite om fødselen, og ble usigelig glad for at det hadde gått bra.

Sigrid har fortalt at hun forsøkte å treffe Knut enda en gang. Hun har skrevet: «Jeg hadde fått beskjed gjennom min eldre bror som hadde fått treffe mannen min på Møllergaten 19. En menneskelig fangevokter hadde ordnet det slik at jeg og barna skulle få besøke ham. En snill nabo kjørte oss til fengslet. Men vi ble bryskt vist bort! Var han flyttet til et annet fengsel? Vi sto der skuffet og nedbrutt. Jeg kan tenke meg sorgen og forbitnelsen til mannen min som hadde sett frem til å få se datteren sin igjen og sønnen som han ikke hadde sett. Det var mange og bitre skuffelser, men jeg hadde håpet at han skulle komme tilbake.» Knut fikk aldri se sønnen

sin.

Fange i Nacht und Nebel

Den 29. juli ble Knut sendt til Tyskland med skipet Monte Rosa. Han visste ikke hvor i Tyskland han skulle, men han var optimistisk. I et brev til Sigrid postlagt samme dag som han ble sendt av gårde, skriver han «Alt er bra, også humøret. Lev vel, vi sees snart igjen, kjære Sigrid».

Etter en ukes reise, kom Knut til Natzweiler i det franske distriktet Alsace (tysk Elsass). Natzweiler var en såkalt NN-leir. NN står for Nacht und Nebel, natt og tåke på norsk. NN-fangene var først og fremst politiske fanger, men det var også kriminelle fanger i NN-leirene. Fangene ble satt til umenneskelig og formålsløst tvangsarbeid, med minimalt av mat. I Natzweiler arbeidet de i et steinbrudd, men steinen ble bare tippet ut i en dal. Fangene kunne bli slått helseløse eller likvidert på stedet dersom de ikke holdt et visst tempo. De skulle ikke ha noen kontakt med omverdenen, og ingen skulle vite hvor de var. De skulle kort og godt forsvinne.

Flere av dem som overlevde, har siden skrevet bøker om hvordan det var i Natzweiler, bl. a. seinere statsminister Trygve Bratteli i boka «Fange i natt og tåke». Tre franske fanger gav etter krigen ut ei bok de kalte «La résistance

en enfer» (Motstanden i helvete), og Knut Tornaas (jr.) har oversatt et avsnitt fra den:

“ Julen kom meget fort . Vi arbeidet ikke den ettermiddagen. Blokksjefen hadde holdt suppen varm i lukkede kar for å servere den til oss da vi kom hjem fra Appell-plassen. Men den dagen hadde også kommandanten bestemt at vi skulle overvære den offentlige henging av to sovjetiske fanger... Alle ble stilt opp og Kramer (leirkommandanten) røykte sin store sigar. De to fangene var ekstremt avmagret. Alle måtte defilere foran de to galgene. Ryktene gikk at de tyske styrker hadde måttet tåle flere nederlag på Kiev-fronten for den Røde Armée.

Nordmenn og franskmenn delte brakke, men holdt til i hver sin fløy. Om kvelden ble de norske invitert inn i den franske delen. Blokksjefen ba de norske om å syngre en norsk julesang. Det var et vidunderlig øye-blikk. Det fikk oss et øyeblikk til å glemme at vi fortsatt var i helvete. Franskmennene svarte med noen regionale sanger fra Bourgogne.

Noen sovjetiske fanger hadde klart å smugle noen sigaretter og delte med de franske og norske. Etter sangen fikk hver fange anledning til å ta seg et par drag, og det smakte ekstra godt på Julaften. Til tross den forferdelige scenen på appell-plassen, gikk vi tilbake til brakka for å “feste”, med gulasjsuppe og en røyk . Tankene gikk til våre kjære, langt borte fra Natzweiler.”

Håpet som brast

Brevet fra 29. juli var det siste livstegn Sigrd fikk i 1943. Julen dette året ble en trist jul, men familien og de små hjalp henne å komme gjennom den.

Sigrd har skrevet om hvordan de hadde det i 1944. Sommeren gikk med til matauk. Hun plukket bær og høstet poteter. Rabarbra på melkeflasker ble god dessert. Grønnsaker måtte stelles. Det ble stadig vanskeligere å få tak i mat, «men vi sulter ikke som mange i de store byene gjør». Hun forteller om en snill nabo, Karl Gauterud der Jorunn er hver dag for å leke. Høsten 1944 blir pianoet hentet av en nazist. Bankkonti blir sperret. Hun fikk av og til litt penger fra familien, og familien forsøkte å hjelpe henne med å skaffe

opplysninger. I februar 1944 hjalp broren, Odd henne med å skrive et brev på tysk til Sachsenhausen der hun spør om det vil være mulig å sende pakke og brev til Knut. Tre uker seinere kommer det brev tilbake med beskjed om at Knut ikke var der. Hun fikk ikke vite hvor han var. Hun prøvde også å etterlyse Knut gjennom dansk og tysk Røde Kors, men uten resultat.

Men så hendte det noe. Den 27. oktober ringte de fra postkontoret og sa det var kommet brev fra Tyskland. Det var fra Knut og var sendt den 10. oktober. Det første livstegn på 15 måneder. Han var nå blitt overført til Dachau i nærheten av München, og i denne leiren fikk de mulighet til å ha kontakt med verden utenfor. Knuts

brev var skrevet på tysk. Leirmyndighetene skulle ha kontroll med det som ble skrevet. Oversatt til norsk er brevet slik:

*Min kjære Sigrd
Det er en stor glede for meg å kunne sende deg en hilsen. Du og barna våre er alltid i tankene mine, og jeg håper at jeg snart kan se dere igjen.
Det går bra med meg her, og jeg håper at dere alle er sunne og friske. Jeg sender deg, min kjære Sigrd, og dere alle de hjerteligste hilsener, og ber deg være sterk i denne vanskelige tiden. Sender også mine hilsener til Bjarne Braaten og Arvid Holter.
Din alltid trofaste Knut.*

Den 22. mars 1945 fikk nordmennene i Dachau beskjed om at de skulle løslates. De skulle hentes av de hvite bussene fra det svenske Røde Kors. Men Knut var ikke blant dem som ble hentet av Røde Kors. I februar var han blitt smittet av tyfus, og han ble svært

dårlig. Han døde den 28. februar. Tre uker før de hvite bussene hentet hans norske medfanger.

Den 8. mai ble en gledens dag i Norge. Hos familien Eldevik pyntet de huset med norske flagg, og Sigrd levde i håpet om å få se Knut igjen. Men den 13. mai fikk hun beskjed om at Knut var død. Han ble pleiet av medfanger, den norske legen dr. Poulsen og en sykepleier fra Luxemburg. Etter en uke sovnet han stille inn. Han var svak og underernært etter to år med en umenneskelig tilværelse. For Sigrd ble dette en forferdelig nyhet. Beskjeden fikk hun av en medfange som het Johs. Hansen. Han hadde med seg Knuts mansjettknapper som var i sølv med norsk flagg på. Hansen var blitt syk omtrent samtidig med Knut, men han

hadde altså overlevd. I tillegg til mansjettknappene fikk hun også en svart notisbok med franske glosser. Knut hadde øyensynlig prøvd å lære fransk.

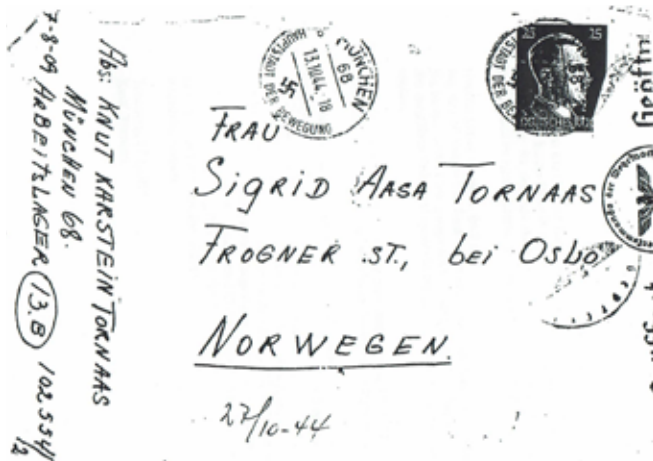
Var det sikkert at beskjeden hun fikk var korrekt? Den 26. mai kom toget med de frigitte fangene til Østbanen. Noen skulle møte sine kjære igjen – andre ikke. Av en venn hadde Sigrd fått høre at Knut var med de hvite bussene. Forventningsfull dro hun til byen. Men Knut var ikke med toget.

Først i 1958 kom Knut Karstein Tornaas’ urne til Norge. Urna ble satt ned ved Frogner kirke. Staten dekket utgifter til gravstein og bestemte hva som skulle stå på den. Sigrd døde i 2001. Hun er begravet sammen med Knut, men Staten godkjente ikke et ekstra navn på gravsteinen. Derfor er det to minnesteiner på denne graven.

Styret i Blaker og Sørums historielag ønsker at en i framtida også skal legge ned blomster på Knut Karstein Tornaas’ grav den 8. mai. ■

Knut Karstein og Sigrd Aasas gravsteiner på Frogner kirkegård.

En husmannskontrakt fra 1876

- Stubberud under Mork vestre i Blaker

Av Anne-Marie Lund

Etter å ha lest om gården Nordli i Sørumspeilet (nr.3 og 4. 2015) kom Halvor Mørk til redaksjonen med en gammel regnskapsbok som også forteller om gårdshistorie. Boka er helt fra 1860-tallet, og inneholder det meste som gjelder gårdens drift fram til århundreskiftet, så han lurte på om den kunne være av interesse. Blant annet er det her en husmannskontrakt fra 1876, og mye i den er gjenkjennelig fra det som nevnes i artikkelen om Nordli. Vi har skrevet av kontrakten med den rettskrivningen som ble brukt den gangen, altså «det norsk-danske bogsprog», og sett nærmere på hva kontrakten kan si oss om forholdene på denne tida.

Bonden Ole og Husmannen Ole

Da kontrakten ble inngått, var Ole Olsen Mørk (1855-1908) eier av gården Vest-Mork. Han tok over allerede som 16-åring i 1871, og fortsatte å føre regnskap i boka som hans far hadde begynt på. Det ble sagt at Ole var en mann som var grundig i alt han foretok seg, og det vi ser i boka, bekrefter det. Alt er ryddig og tydelig oppført. Den sirlige håndskriften i kontrakten er nok hans egen, det ser vi når vi sammenligner med annet i boka. Dermed skjønner vi at han har gått på skole og blitt både lese- og skrivekyndig. Regnskapsboka viser at han hadde gode regneferdigheter også. Slekta hans hadde hatt gården siden slutten av 1700-tallet, og han bodde her til han døde i 1908. Han hadde fått to barn, og sønnen Hjalmar overtok en veldrevet gård i 1905. I dag er det tippoldebarnet til Ole, Torleif Mørk, som eier og driver gården.

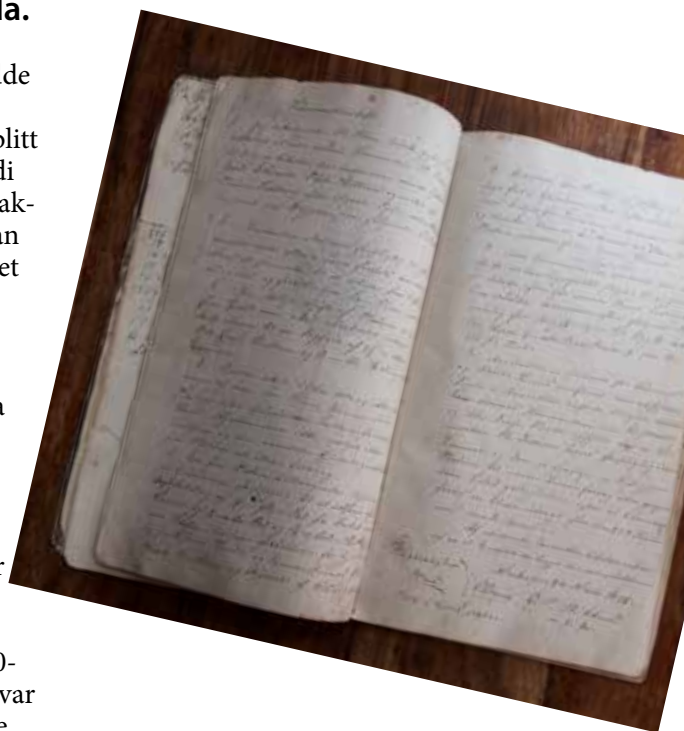
Da Ole Pedersen ble husmann på Stubberud, var det tre husmannsplasser under Vest-Mork: Stubberud, Vestreng og Engen, vanligvis kalt Morkenga. Vi har ikke greid å finne ut hvor Ole Pedersen kom fra, men vi vet at han ble i Stubberud bare kort tid, og senere kom til Ønsrud under Skukstad. Da han kom til Stubberud, hadde han allerede fem barn, senere kom det tre til. Han ble enkemann og giftet seg på nytt i 1901. Da kjøpte han jord fra Fossum nordre, bygde hus der og kalte stedet Hagen. Stesønnen, Harald, overtok dette. På Ønsrud drev sønnen Borger Olaf. Men i 1908 kjøpte han også sitt eget bruk, Østli, som ble skilt ut fra Monsrud. Han kalte seg deretter Olaf Østli. Her dyrket han opp 25 da innmark og bygde alle hus på eienommen. De ser altså ut til å ha vært arbeidssomme og driftige karer, både

Ole og sønnen. Antagelig hadde Ole arbeidet fra han var liten gutt, så skolegang hadde det blitt dårlig med. Det forstår vi fordi han måtte skrive under kontrakten «med påholden penn», han kunne altså ikke skrive sitt eget navn.

Husmannsvesenet

De fleste større gårder i bygda hadde husmannsplasser på denne tida. Når husmannsvesenet oppstod i Norge, er usikkert. Folketellinger viser at antall husmenn økte utover 1700-tallet og fram til midt på 1800-tallet. Det var flere husmenn enn bønder på 1850- og 60-tallet her i Sørumspeilet. Det var en måte å skaffe seg noe å leve av for dem som ikke hadde rett til en gård. Husmannen eide ikke tomte og jordstykket selv, det tilhørte fremdeles gårdbrukeren og hadde ikke eget matrikelnummer.

Det som var spesielt med et slikt leieforhold, var at husmannen hadde såkalt arbeidsplikt. Leie for plassen ble betalt gjennom arbeid for gårdbrukeren. Betalingen kunne også være kontanter, men det fantes lite av det hos folk som ble husmenn. Her på Østlandet var dessuten arbeidsplikten vanligvis ubegrenset, dvs. at husmannen måtte møte til pliktarbeid «etter tilsigelse», altså også etter at leieavgiften var betalt. Da fikk husmannen riktignok daglønn, men den var ikke stor. Behovet for arbeidskraft hos bonden var som oftest størst når det var mest å gjøre på husmannsplassen, altså i onnene. Dermed hendte det nok at husmannens såkorn kom vel seint i jorda, eller at korn og poteter ikke ble høstet mens været var lagelig. Så ble avlingene dårligere. Arbeidsplikten kunne også gjelde for husmannens kone og barn,

men det er ikke nevnt spesielt i kontrakten for Stubberud.

På slutten av 1800-tallet var det blitt færre husmenn. Det hadde nå blitt andre muligheter til å skaffe seg arbeid og inntekt. Mange fra husmannsfamilier bestemte seg for å reise fra fattigdommen og søke lykken andre steder enn i bygda de var født. I årene 1865 til 1875 gikk faktisk folketallet ned i mange bygder her på Østlandet - ikke på grunn av uår, krig og pest, men fordi så mange utvandret, særlig til Amerika. Flere dro fra Blaker også. Av notater i regnskapsboka til Ole Olsen Engen, ser vi for eksempel at Carl Olsen Engen, som var en av dem som var vitne da kontrakten angående Stubberud ble inngått, var husmann i Morkenga til han dro til Amerika i 1881. Under regnskapet for Engen dette året er sluttoppgjøret han fikk da han reiste, notert. (Se bilde)

Men ikke alle flyttet så langt, de fleste dro inn til byer og tettsteder for å arbeide i industrien. Den tekniske

utviklingen gav arbeid til mange, og mekaniseringen av jordbruket førte til at bonden ikke lenger var så avhengig av husmennene for å få gjort det nødvendige.

Etter jordloven i 1928 fikk husmenn rett til å løse inn plassene sine og få eget matrikelnummer. Mange benyttet seg av det og ble selveiende småbrukere. Fremdeles var det slik at en egen jordlapp ble sett på som selve tryggheten, selv om bruket kunne være lite og tungdrevet. Dessuten førte «flukten fra landsbygda» til at mange av plassene rett og slett ble fraflyttet og lagt ned.

Husmannskontrakter

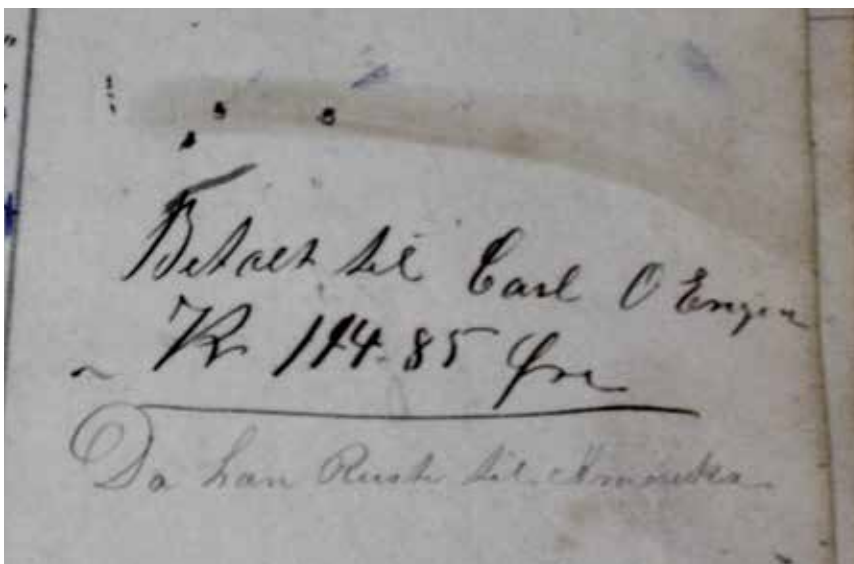
En husmannskontrakt skulle fortelle om husmannens rettigheter og plikter. I følge lovverket skulle slike avtaler inngås skriftlig, men det var likevel mange som ikke hadde skrevne kontrakter. En årsak kunne være at mange ikke kunne lese og skrive. Det var heller ikke noe krav om tinglysing, og ingen kontrollerte om avtalen var gjort skriftlig. Begrepet «husmannskontrakt» blir ofte brukt i overført betydning om en avtale som er fordelaktig bare for den ene parten. Når vi ser nærmere på en slik kontrakt, er det jo innlysende at dette ikke er en avtale mellom likeverdige parter.

Partene kommer fra hver sin samfunnsklasse, den ene har eiendom, den andre eier bare egen arbeidsevne. Kontraktens ordlyd var nok ofte utarbeidet av menn fra embetsklassen, eller andre som hadde en viss lærdom. Mange av husmannskontraktene som er tilgjengelige på nettstedene vi har brukt her, er nokså like. Det viser at de var utformet etter en viss standard som selvfølgelig var satt av noen høyt oppe i samfunnet. Språket som ble brukt i slike dokumenter, skapte i seg selv en avstand mellom den som forstod uttrykkene og den som ikke var vant med å lese slikt.

Denne kontrakten er inngått mellom en skrivefør mann og en som ikke engang kunne skrive navnet sitt. Det var ganske vanlig på 1800-tallet, da barns skolegang var mer eller mindre

tilfeldig, selv om loven sa at alle barn skulle få opplæring. Barn fra de nedre sosiale lag var nødt til å arbeide i stedet for å lære å lese og skrive. Leser vi kontrakten nøye, ser det ut som det handler vel så mye om plikter som rettigheter for husmannen.

I punkt 2 står det om arbeidsplikt «etter tilsigelse», og i tillegg må husmannen skaffe «vikar» dersom han ikke er i stand til å møte opp. Punkt 3 forteller om leien, og i punkt 4 gjøres det klart at husmannen må dyrke plassen godt og holde husene i god stand. Det som dyrkes har han ikke lov til å selge, og gjødsel fra eventuelle dyr må bli på plassen. I punkt 5 kommer det noe om rettigheter: Husmannen har rett til å låne hest når han skal male korn på mølla og når han skal hente ut ved og materiale til gjerder i skogen. I punkt 6 står det dessuten at vinterved og mate-

rialer til gjerding kan han ta i bondens skog, men brensel sommerstid må bare være kvist og stubber. Husdyra på plassen kan beite fritt i gårdens utmark. Punkt 7 handler om pliktarbeid igjen, at husmannen må møte opp selv om han har opparbeidet årsavgiften, og hva korn og poteter, som husmannen kunne kjøpe fra gården, kostet. Dette ble da også betalt med arbeid. I det siste punktet står det at husmannen og hans kone kan bo på plassen så lenge de lever, dersom pliktene overholdes. Det borget jo for en viss trygghet. Men klarte han det ikke, var det ingen bønn. Da måtte han og familien ut neste faredag.

Likevel er det ingen tvil om at husmenn med skriftlig kontrakt hadde en langt tryggere tilværelse enn de som ikke

hadde det. De var helt uten rettigheter hvis det oppstod tvistemål. Her er alt gjort på en skikkelig måte. Kontrakten er underskrevet av to vitner i tillegg til bonden og husmannen. Den er skrevet av i ett eksemplar til, slik at Ole Pedersen også har avtalen på papir. Vi må gå ut fra at kontrakten er blitt lest opp for ham i vitnenes nærvær, etter som han sannsynligvis ikke kan lese den selv.

Så vidt vi vet, oppstod det ikke noen uenighet mellom bonden Ole på Vest-Mork og husmannen Ole i Stubberud. Men dersom det hadde blitt konflikt mellom dem, er det vel ingen tvil om hvem av dem som stod sterkest.

Husmannsplassene i dag

Hvordan står det til på de tre husmannsplassene som tilhørte Vest-Mork i 1876, i dag?

I Vestreng og Morkenga bor det fremdeles folk. Vestreng ble solgt i 1912, Morkenga i 1937. Husene er ombygd og modernisert, og det er også bygd flere hus. På begge stedene er det liv og røre. I Stubberud er det stille, naturen har igjen fått overtaket. Jordstykket er fremdeles en del av gården. Etter krigen har det ikke bodd noen der fast, men huset som fremdeles stod der da, ble brukt som feriested om sommeren en periode på 60-tallet.

Siden de som leide det gikk bort, har ingen bodd der. Huset var dårlig, det var ikke innlagt vann og strøm, og brønnen der en tidligere hentet vann, er tørket inn.

Alt rundt oss endrer seg etter hvert som tiden går. Selv om det er vemodig å se gamle, forlatte boplasser, er det vel ingen som savner den store forskjellen det var på folk den gangen da husmannskontrakter og pliktarbeid var en del av dagliglivet for mange. ■

Kilder:

arkivnett.ol.no/husmenn

Lillevold: Bygdebok for Aurskog og Blaker, bind 2 lokalhistoriewiki.no/Husmann

[Store norske leksikon.no/husmann](http://Store.norske.leksikon.no/husmann)

Husmandskontrakt

Jeg undertegnede Ole Olsen Mørk gjør herved vitterligt at have overlatt Husmanden Ole Pedersønn til brug og beboelse den under min eiende Gaard Mork tilhørende Plads Stubberud og en del af Pladsen Vestereng efter opgaat Dele som bliver begrenset med et Gjerde, paa følgende Vilkaar.

Husmanden skal være forpliktig til efter tilsigelse selv eller i hans forfald en duelig Mand at fremmøte til at arbeide paa befalet tid og sted og forrette hvad han bliver anvist.

Den Aarlige Afgift af Pladsen er 5 – fem Spesiedaler som skal oparbeides inden Aarets udgang til en Dagpris af 8 – otte Skilling om Vinteren og 10 – ti Skilling om Sommeren.

Pladsen skal Dyrkes vel, og ikke forringes af ham på Huse, Husene paa Pladsen skal Grundeieren holde i forsvarlig Stand. Afgrøden maa ikke sælges eller bortføres og den samlede Gjødelse forbliver paa Pladsen alt uden Betaling.

Den paa Pladsen tiltrængende Kjøring er Grundeieren pliktig til at udføre efter Dagligbetaling af 4 – fire Ort pr. Tvebet om Vaaren og 2 – to - Ort og 12 – tolv Skilling om Høsten ligeledes forholdsvis for Gjødelse og Jordkjøring.

Vinter og Sommer, derimod frit Hest til Møllen og Kjørsel af Ved og Jærdfang.

Brændeved for Vinteren og Jærdfang til Pladsen tages frit i Grundeierens Skov efter udvisning. Derimot bruges for Sommerene til Brændeved Stubber og Kviste. Havn til de Kreatur der fødes paa Pladsen erholdes frit i Eierens Udmærk.

Naar Husmanden har oparbeidet den Aarlige Afgift er han ligefuldt pliktig til at fremmøte til Arbeide efter for nævnte Priser hvorimod han erholder Kornvarer efter følgende Priser nemlig for Rug 16 – segsten Ort, Byg 12 – tolv Ort, Havre 8 – otte Ort og Poteter 4 – fire Ort, alt pr. Tønde.

Kontrakten er gjeldende paa Husmands og Kones Levetid saafremt han opfylder disse i Kontrakten anførte Pligter.

Skulde derimot Husmanden vere Ufetterrettelig og ikke disse pligter opfylde saa er Husmanden Ole Pedersen herved forpliktig uden Lovmaal og Dom, at fraflyte og rydegjøre Pladsen til næste Lovens fardag uden nogen som helst godtgjørelse efter han Aaret forud er bleven udsagt før den 29de September med tvende Mænde.

Af nærværende Kontrakter beholder enhver af os et Eksempplar da begge er ens udstedede.

Til Vitterlighed

Mork den 4de Marts 1876

(Her følger underskrifter)

N.O. Eid,
Carl Olsen Engen,
O.O. Mørk,
O.P. Stubberud (m.p.p)

ORDFORKLARINGER:

Spesiedaler Myntenhet i Norge fra 1560 til 1875. I 1875 ble 1spd gjort likeverdig med 4 kroner. Dagens verdi (2009) ca. kr. 195.

Ort Myntenhet i Norge fra 1816 til 1875. verdien i 1875 satt til ca. 80 øre. Dagens pengeverdi (2006) ca. kr. 36.

Skilling Myntenhet i Norge fra 1503 til 1875. I 1875 ble verdien satt til 3,3 øre. Dagens pengeverdi (2006) ca. kr. 1,50.

1 spd = 5 ort eller 120 skilling.

Kontrakten er skrevet i 1876, og at det gamle pengesystemet fremdeles brukes, viser bare at det tok tid før reformer «satte seg».

Tønde Rommål, brukt over nesten hele Europa inntil metersystemet ble innført. Størrelsen på en tønne avhang av vareslaget. 1 tønne korn tilsvarte ca.140 liter, avhengig av kornsorten og kvaliteten på kornet. For havre tilsvarte det i dagens mål ca. 80 kg. 1 tønne poteter ble regnet lik 100 kg, tilsvarende en korntønne med toppmål.

Afgrøden Avlingen

Tvebet Beite til to (tvende) hester

Jærdfang Materialer til gjerder (muligens en skrivefeil her, det skulle nok stått «gjerdfang», selv om ordet «Gjerde» er korrekt stavet i pkt.1)

Lovens fardag «Faredagen» eller «flyttedagen» for tjenestefolk på landet var lovbestemt til å være den 14. oktober om høsten og den 14. april om våren.

m.p.p (etter en underskrift) «med påholden penn». Det viser at vedkommende som skal skrive under, ikke kan skrive navnet sitt selv.

Sørum bygdebok - *Litt om bind 6*

Over ett år er gått siden jeg overtok skrivejobben etter Jan Erik Horgen, og et knapt år står igjen før vi regner med å få det sjette bindet i bygdebokserien utgitt før jul 2016.

Blaker Skanse er blant de viktigste kulturminnene i Blaker. Bildet er tatt rett etter restaureringen av Artilleribygningen da Statens Husflidskole tok over driften av skansen (ca. 1923) (Foto: Bry & Heggedal)

Bind 6 skal dekke store deler av Blaker, grovt sett de gamle skolekretsene Fossum, Mork og Fjuk, og skal dekke disse områdene på samme nivå som bind 1-5 dekker Sørum og Frogner. Gamle Svarstad krets med Blaker skanse,

Blaker tettsted og Rånåsfoss kommer i bind 7, som vi har planlagt å få utgitt i 2017. I tillegg ønsker vi blant annet å få med et skikkelig saksregister til hele bygdebokverket i bind 7.

I skrivende stund har Anders Henriksen og jeg nettopp hatt vår tredje runde med bildeinnsamling, denne gang fra Fossum, og dette arbeidet fortsetter. Vi har allerede fått inn mange fine bilder og interessante opplysninger, og håper å få inn mange flere!

Har du spørsmål om arbeidet eller sitter med opplysninger og dokumenter som du tror kan ha interesse for bind 6 av bygdeboka, så setter jeg pris på å bli kontaktet.

Mitt mobilnummer er 958 62 613 og e-postadressen er aslakkit@hushmail.com (NB! Ny adresse).

Vennlig hilsen Aslak Kittelsen

Jernbanevakt

Av Trygve Sæther

I boka Sørum under okkupasjonen 1940 – 45 står det at det ble innført vakthold langs jernbanelinjene i Sørum fra 14. oktober 1941, og menn fra hele kommunen ble innkalt til vakttjeneste.

Vinteren 1942 ble min far utkommandert til jernbanevakt på Lindeberg. Han var da 53 år, så han var vel egentlig så gammel at han skulle vært fritatt for slik tjeneste. Vakten varte i tolv timer fra kl. 18.00 til kl. 06.00 neste morgen. Far brukte sykkel til Lindeberg, og det kunne være kaldt, kanskje 20-30 kuldegrader.

Det var satt opp hvilebuer (små hytter) langs linna. Når det skulle komme tog med tyske soldater, meldte linjekontrolløren i fra til vaktmannskapet. Linjekontrolløren syklet på en stor 3-hjulssykkel av jern som gikk på skinnene og

ble kalt dresin. Når toget med soldater passerte, sto alle vaktene i «giv akt».

Noen ganger hendte det at en eller flere av vaktene hadde med brennevin. En eldre kamerat, Johan Tømte var gårdsgutt på en gård i Såkroken under krigen. Johan fortalte at en morgen han satt og spiste frokost, kom bonden hjem fra jernbanevakt på Lindeberg. Bonden var synlig beruset. Kona reagerte voldsomt og gav kraftig uttrykk for hvor skuffet hun var over mannen sin. Til slutt skrek hun med høy stemme: Jeg vil skilles!

Nå ble det helt stille. Så sa mannen: Du kan vel vente til i morra?

Det ble aldri noen skilsmisse. De levde sammen livet ut.

TAKK TIL VÅRE SPONSORER

Økland & CO
Sørumsand

T&B Hansen
Installasjon AS

Børsemaker og skarpskytter Hans Larsen fra Kvevli i Blaker

Asbjørn Langeland

I 1868 ble det arrangert et internasjonalt skytterstevne i Wien der det deltok 15 000 skyttere. Børsemaker Hans Larsen fikk et stipend på 80 riksdaler fra Centralforeningen for Udbredelse af Legemsøvelser og Våbenbrug for å delta i stevnet med en hurtigskytende tennstempelrifl som han selv hadde utviklet. Han skulle dessuten gi Centralforeningen en rapport fra stevnet. Hans Larsen ble uten sammenlikning det store stevnets beste skarpskytter, og han vant hele 15 premier. En av premiene var en kasse med 12 flasker kirsebærbrennevin. Keiser Franz Josef av Østerrike-Ungarn ble så begeistret over Larsens prestasjoner at han fikk ham til å skyte en hurtigserie mens keiseren sto ved siden av og så på. Larsen skjøt da 53 skudd på 3 minutter, og alle skuddene var gode treff.

Ved hjemkomsten ble han hyllet med en stor fest i Drammen som skytterlaget «Riflen» arrangerte. Der holdt amt-mannen i Buskerud, P. P. V. Breder en flott tale for ham, og takket for den ære han hadde bragt over vårt land. Det ble sagt at bragden i Wien gav Hans Larsen eventyrets glans i vide kretser.

Hvem var Hans Larsen?

Hans Larsen var født i 1823 på en av Kvevligårdene (Sorum kommune gnr. 106, bnr. 16). Hans foreldre var Lars Kristoffersen Kvevli og Lisbet Paulsdatter fra Fet. Han hadde flere søsken, men de fleste døde som barn eller i ung alder. To av søsknene, Kari og Kristoffer overtok garden, men da Kari døde i 1875, ble eiendommen overdratt til Hans Larsen. Hans bosatte seg imidlertid ikke på Kvevli, og i 1881 solgte han garden til Olaf Hansen fra Fet. Gårdens eier nå er Jane R. Karlsson Kvevli.

Hans Larsen gikk i børsemakerlære hos korpsbøsse-maker Ole Wilhelmsen i Christiania, og var ferdig utdannet børsemaker i 1845, 22 år gammel. I fagbrevet som også var en attest, står det at han hadde oppført seg tro, flittig, ordentlig og lærevillig som det en rettskaffen og ærekjær læredreng «egner og anstår». Han ble derfor anbefalt som en dugelig svenn i børsemakerprofesjonen. Han må ha vært både dyktig og ærgjerrig, for allerede året etter fikk han borgerbrev som børsemakermester i Drammen. Da var han ennå ikke fylt 23 år. Til å begynne med drev han virksomheten i leide lokaler, men i 1850 kjøpte han en eiendom på Strømsø i Drammen, og der ble det etter hvert en stor virksomhet. Han hadde da giftet seg med Karen Kirstine Nielsdatter

(f. 1811 i Drammen), og de fikk to sønner, August Lefredius og Hans Cornelius f. 1850 og 1853. I folketellinga for 1865 er husstanden oppført med mann, kone, to sønner, en tjenestepige og 8 børsemakerdreng. Hans Larsen døde 06.01.1907. Han ble begravet på Bragernes kirkegård sammen med sin kone Karen Kirstine Nielsdatter. To gater i Drammen er blitt oppkalt etter Hans Larsen; Børsemakergata og Hans Larsens gate.

Håndverker, oppfinner og forretningsmann

Et børsemakerverksted i 1850 var en mangfoldig virksomhet. Her drev de både med produksjon av nye våpen og reparasjon av gamle, og samtidig hadde man en forretning med salg av mange slags utstyr, særlig jakt- og fiskeutstyr. Foruten geværer og pistoler produserte de sabler, kniver, bisler, stigbøyler og sporer, kirurgiske instrumenter, forskjellige slags kjøkkenutstyr, barberkniver og sakser samt kraner og annet utstyr til brennerier. Men etter hvert ble virksomheten i Hans Larsens verksted konsentrert om våpenproduksjon. Virksomheten fikk navnet H. Larsens Vaabenfabrik, og arbeidsstokken var på rundt 20 mann.

En som begynte i lære hos Hans Larsen da han ble konfirmert, og seinere arbeidet der i 30 år, har fortalt om prøveskyting av geværer. Hver søndag morgen måtte han som læregutt stå opp kl. 04.00 for å være med Hans Larsen for å prøveskyte geværer i Bragernesåsen. De skjøt fra tidlig på morrakvisten til det ringte i kjerka. Læregutten måtte også ofte arbeide ekstra om kvelden, men han fikk aldri ekstra betalt hverken for skytinga på

søndagene eller for kveldsarbeidet. Men det var ikke bare i Bragernesåsen Larsen dreiv med prøveskyting. Innskyting av geværene foregikk gjerne gjennom verkstedvinduet mot en steingard et stykke unna. Seinere fikk han skytebane i et grustak i nærheten av verkstedet.

Hans Larsen viste snart at han hadde evner og ambisjoner som gikk langt ut over det som var vanlig for en børsemaker og våpensmed. Han fikk et kjent navn som oppfinner, og vant stor berømmelse for flere av sine jaktrifler og skarpskyttergeværer. Han fulgte godt med i den utviklingen av geværer som foregikk ute i verden, og han tok opp konkurransen med de ledende geværprodusenter. Kammerladningsgeværer i flere versjoner og såkalte revolvergeværer var kjente produkter fra Larsens fabrikk. Men det var først med tennstempelgeværet som han fikk patent på i 1865, at han fikk sin store berømmelse blant norske skyttere. Tennstempelgeværet eller tennålsgeværet er ansett som Hans Larsens mesterverk. Den store fordelene med dette geværet var at det var meget raskere å lade enn de kammerladningsgeværene som til da ble benyttet. Dette fikk stor betydning for skyttersaken da flere skytterlag nå innførte hurtigskyting, de første var «Skarpskytten» og Horten Skytterlag i 1866.

I alt innehadde Hans Larsen 23 norske patenter og 9 belgiske,

dessuten hadde han en spesiell lisens med patentbeskyttelse for å produsere sine geværer i Danmark. Det største beviset på sin berømmelse som oppfinner fikk han i 1866. Da fikk han en stor æresbevisning av kong Carl XV (konge av Sverige og Norge), nemlig gullmedaljen «Litteris & Artibus». Gullmedaljen fikk han som et tegn på «Hans Majestets nådige tilfredshet med de av ham oppfunne og Hs. Majestets foreviste konstruksjoner av kammerladnings- og tennålsgeværer». I tillegg til gullmedaljen fikk han også en gull brystnål med briljanter av kong Carl XV. Han deltok ellers på mange utstillinger og fikk en rekke diplomer og medaljer for våpnene sine.

Til tross for kongelig æresbevisning, hadde han også sine skuffelser. Hans Larsen forsøkte flere ganger å få riflene sine antatt som armégevær, men han lyktes ikke i det. Som en skjebnens ironi ble Krag-Jørgensen-geværet i 1894 antatt som infanteriets gevær. Det var oppfunnet av offiseren Ole H. J. Krag og børsemaker Erik Jørgensen, og Erik Jørgensen var utdannet hos Hans Larsen. Selfangsten var imidlertid et felt der Larsens rifler ble høyt verdsatt. I en artikkel i Norsk Folkeblad 1870 kan en lese at Kaptein Krag og børsemaker Larsen hadde vært i Tønsberg, «dette selfangernes hjem», for å la selskyttere prøve riflene deres. Det står at selfangerne foretrakk Larsens rifle. «For selfangerne er en hurtigladende sterk og sikker rifle av overordentlig viktighet. For hvert skudd som løses oppe i Nordishavet, er der en premie av 4 til 5 spd.; ti så meget er en sel verd, men så må selen treffes like i hjernen, og den er ikke stor.» Den rifla han demonstrerte for selfangerne var antakelig en han tok ut patent på i 1861, der sier patentteksten at den er utferdiget spesielt med «hensyn til bruk ved selhundfangst og bjørnejakt». Seinere fikk Hans Larsen patent på et tungt spesialvåpen for selfangst. Gjennom sitt samarbeid med selfangstnæringen fikk Larsen også kontakt med hvalfangere, og i 1890 fikk sønnen Hans Cornelius Larsen patent på en hvalharpun med mitraljøre.

Verkstedet i Drammen ble hovedbasen for Hans Larsens virksomhet i mange år, men han hadde ambisjoner som gikk langt ut over det som kunne oppnås i en liten provinsby. I 1876

åpnet han butikk i Dronningens gate i Kristiania med navnet «Bøsemager H. Larsens Våbenutsalg». Her ble det også verksted for reparasjon av alle sorter våpen. I en avisannonse fra 1887 står det at forretningen i Kristiania «alltid hadde minst 1500 våpen på lager og i arbeide». I 1877 etablerte han sammen med sine to sønner en fabrikk i Liège i Belgia. Til å begynne med het firmaet «H. Larsen & Fils», og fra 1882 «Larsen's Rifle Co». Belgia hadde en betydelig våpenindustri på 1800-tallet, og før etableringen i Liège hadde Larsen sendt de to sønnene til Belgia for å lære å rifle børseløp etter moderne metoder. Fra fabrikken i Belgia ble det eksportert våpen til mange land, og våpen fra Belgia ble solgt i butikken i Kristiania.

Skarpskytter og organisasjonsmann

Selv om han fikk stort ry som oppfinner og ble en betydelig forretningsmann, var det nok som skytter han vant størst berømmelse. Skyttersaken engasjerte ham sterkt. I 1859 stiftet han Eiker Skytterlag, og året etter skytterlaget «Riflen» i Drammen. I 1867 var han en av initiativtakerne til Drammens frivillige Skarpskytterkorps. I 1861 ble forløperen til Norges Idrettsforbund, Centralforeningen for udbredelse af Legemsøvelser og Våbenbrug stiftet, og skytterlag fra hele landet meldte seg inn. Hans Larsen var med fra begynnelsen og satt mange år i representantskapet.

Centralforeningen tok initiativ til skytterkonkurranser lenge før landskytterstevnenes tid, og disse konkurransene var gjerne kretsstevner. Tittelen skytterkonge slik den nå blir brukt, ble innført i 1893, men skytter-

laget Skarpskytten i Kristiania brukte tittelen konge ved sine stevner. På et stort skytterstevne på Bygdøy i 1862 vant Hans Larsen kongetittelen med 7,5 i gjennomsnitt for 139 skudd på 250 alen. Ved en todagers landsskytterfest på Lindøya i Oslofjorden i 1868 som Centralforeningen fikk i stand, deltok det 534 aktive skyttere fra 66 skytterlag. Larsen vant hurtigskytinga med 19 skudd på halvannet minutt, mens nestemann bare hadde 13 skudd på samme tid. Det sto i referatet at Larsens geværer syntes å være overlegne de andre, endog Remingtonriflen. Det var også i 1868 han vant berømmelse på den store skytterfesten i Wien som denne artikkelen ble innledet med.

Den 1. desember 1900 overdro Hans Larsen eiendommen i Drammen med rettigheter og forpliktelser til sønnen, børsemaker Hans Cornelius Larsen. Han drev fabrikken et års tid etter faren var død i 1907. Den andre sønnen, August Lefredius Larsen var utdannet offiser, og ble seinere forretningsmann i England. Begge var engasjert i skyttersaken, og Hans Cornelius Larsen var også en fremragende konkurranseskytter som representerte Norge på skytterstevner i Berlin og Paris i 1890 og 1899.

M. W. Hauerbach som skrev en stor avhandling om Hans Larsen i Drammens museums årbok 1969-73, avslutter sin artikkel slik: «Bøsemaker Hans Larsen er det blitt skrevet om i mange avisartikler, blader og andre trykksaker, og gjennom disse blir vi presentert for et populært, begavet og initiativrikt menneske, hvis ry blomstrer i mange kretser den dag i dag.» ■

Kilder:

M. W. Hauerbach: Børsemaker i Drammen Hans Larsen ..., i Drammens museums årbok 1969-73.

Vigander, Håkon: Skyttersaka i Noreg.

Lillevold, E.: Aurskog og Blaker b. 2.

Norheim, Per Terje: Våpen i Norge

Drammen byleksikon 1969 - 73.

Bildene er kopiert fra nettstedet norskevaapen.no

Bilder:

Bøsemaker Hans Larsen (1823-1907)

Tennstempelrifle fra patentet i 1865

Tennstempelrifle fra 1865

Fra våpenfabrikken i 1895, Hans Larsen med gevær i midten foran.

Hyggelig førjulslunsj for dugnadsfolket

Foto: Kåre Bøhler. Fra v. Tom Halvorsen, Dag-Einar Hellerud, Bjørn Tveit og Dag Winding-Sørensen.

Den 14. november hadde styret invitert de trofaste dugnadsarbeiderne som gjør en ekstra innsats for Historielaget, til førjulslunsj.

Denne lunsjen må nå kunne kalles en tradisjon, da det var fjerde gangen vi samlet folk for å takke og inspirere til fortsatt innsats. Årets samling var på Meierigaarden Kro i Lørenfallet. Her fikk vi servert et flott lunsjbord, etterfulgt av dessertbord med kaffe etter en liten pause med oppsummering av året som snart er omme og de mange r aktivitetene vi har hatt. Begge våre store prosjekter, Vølneberg gamle skole, og Slora Mølle har fått mye positiv oppmerksomhet, med til-delning av Olavsrosa fra Norsk kulturarv til Vølneberg gamle skole og plakett fra Norsk kulturminnefond for godt utført restaureringsarbeid på Slora Mølle. De inviterte hadde fått anledning til å ta med sin nærmeste, som velvillig lar oss låne deres felle i et ukjent antall timer hvert år og det var i alt 67 personer, inklusive to unge rekrutter under skolealder, som hygget seg på Kroa denne lørdagen. God mat, livlig prat og en artig gjettekonkurranse med utgangspunkt i eldre bruks-gjenstander som Odd Roar Stenby hadde tatt med fra sin rikholdige samling. Han avsluttet gjennomgangen med å lese et av sine yndlingsdikt, "Stønna" av Hans Ludvig Fredheim,

fra Trautskogen i Nord-Odal kommune for oss. Fredheim er lærer og forfatter, f. 18. juni 1953, og skriver på dialekt. Han er medlem av Hedmark Forfatterlag og i 2012 mottok han Nord-Odal kommunes kulturpris.

Hederstegn til to trofaste medarbeidere under lunsjen 14. november

Styret hadde innstilt to karer til Romerike Historielags hederstegn, og da leder Tom Halvorsen tok ordet og ropte frem Dag-Einar Hellerud og Bjørn Tveit og overrakte dem diplom og hederstegn, var det to overraskede og glade karer som kunne motta forsamlingens hyllest og velfortjente blomster fra Blaker og Sørum Historielag ved leder Dag Winding-Sørensen.

Takk for flott innsats Dag-Einar og Bjørn!

Stønna

Ta vare på stønna
slæpp'a inn når'a banker på.
Rødd plass åt døkk midt i søktna,
for stønna er her og nå.
Le'a sætta sæ litt nedpå,
uansett hassen'a er.
Nåe har'a å gi dæ
det er derfor ho er her.
Ta gøtt vare på stønna,
og takk for den tida ho satt,
for akkurat denna eine,

- ho kommer aldri att.
Du trudde lengi at stønna
var nåe du skulle få
bære du engong vart ferdig
med det du dreiv på med nå.
Du fekk aldri tid tel å oftne,
de gongen da ho banke på,
og skjønnte for seint at stønna
støtt er her og nå.

Hans Ludvig Fredheim

Historielagets kalender for 2016

Som du ser har den 32. utgaven av kalenderen fått et litt annen utforming enn de tidligere, men det er fortsatt gamle svart/hvitt bilder. Det er i tillegg lagt inn litt informasjon om Blaker og Sørum Historielag og om 850 års jubileet for Sørum kirke. Prisen er fortsatt kr. 50,- .

Takk til Kalenderkomiteen som nå består av Kåre A. Bøhler, Åge Monsrud, Elin Mørk og Anders Henriksen. Sistnevnte har som vanlig gjort en stor innsats for å få bildene så gode som mulig.

Blaker Sparebank har vært velvillig sponsor i år også og 2016-kalenderen kan kjøpes i bankens avdelinger, fra stands, eller av selgere som kommer på besøk. Har du ikke fått tak i denne tradisjonsrike og hyggelige kalenderen enda, så ta kontakt med en av disse kontaktpersonene i Blaker og Sørum Historielag: Kåre Bøhler, tlf. 93876365, Dag Winding-Sørensen, tlf. 99543747, Gro Langeland, tlf. 90536588.

STØTT VÅRE SPONSORER

interoptik
Nordfonna

Fokus Butikksenter, 1920 Sørumsand
Telefon: 63 86 60 70. E-post: nordfonna@interoptik.no
www.interoptik.no
Åpningstider: 10 – 20 (18)

Norsk Kulturminnefond

SPAREBANKSTIFTELSEN DNB

BYGDESERVICE

idé

Vi tar hånd om
ditt budskap og sørger
for at det blir sett!

X-Idé AS - Marcus Thranes vei 100, 1472 Fjellhamar - www.xide.no

SørumsBegravelsesbyrå
Nilsen as Etabl. 1947

Besøk oss på www.nilsengravferd.no
Tlf: 63 82 88 80

Ny kommunedelplan for kulturminner er snart klar

I informasjon fra kommunen heter det: Sørums er en kommune i vekst og vil oppleve ytterligere befolkningsøkning. Utbygging legger press på områder der det i dag eksisterer kulturminner og er en av hovedutfordringene for kulturminnevernet i kommunen. Derfor er det viktig å ha en plan som er oppdatert og tilgjengelig.

Planen skal bidra til å formidle hvilke kulturminner som finnes i kommunen til innbyggere og forvaltning. Utgangspunktet for den kommunale forvaltningen bør være at viktige kulturminner og kulturlandskap i Sørums skal ivaretas slik at de ikke går tapt for ettertida. Nåværende plan er fra 2009 og det er behov for å oppdatere denne så den samsvarer med nytt lovverk og å oppdatere oversikten over verneverdige objekter.

Kommunestyret har vedtatt følgende formål med planen: Kulturminnevernplanens hovedformål er å være et bidrag til å gjøre innbyggerne og forvaltning klar over hvilke ressurser som finnes i kommunen.

Planen skal videre danne grunnlag for at kulturminneverdiene får en tydeligere plass i saksbehandling og arealforvaltning i kommunen.

Blaker og Sørums Historielag er naturligvis svært glad for det arbeidet som kommuneadministrasjonen nå er i gang med. Vi er invitert med i arbeidet og deltar i en ekstern referansegruppe hvor bl.a våre to bygdebokforfattere er med, Det har også vært avholdt et godt besøkt åpent møte hvor alle innbyggere hadde anledning til å komme med innspill.

De planene for innhold og presentasjon som saksbehandlerne har lagt frem, virker meget lovende og vi håper at de som har eiendommer nevnt i den forrige planen, tar seg tid til å se om opplysningene der er korrekte og oppdatert. Planen er å ha dokumentet klart for politisk behandling like over nyttår så innspurten i arbeidet kommer midt i julestrida. Vi håper likevel at dere kan avse litt tid på dette så saksbehandlerne kan få hjelpe til å gjøre dokumentet så godt som mulig.

Er du usikker på hvordan du finner informasjon om egen eiendom, så ta kontakt med nestleder Gro Langeland, mobil 90 53 65 88, eller e-post gro.lang@online.no.

Har du innspill til planen eller vet om kulturminner som du tror ikke er registrert, så ta kontakt med saksbehandler, Kristine Ledsten, kristine.ledsten@sorum.kommune.no.

Mer informasjon på kommunens nettsider.

Arrangementer å merke seg

Det kommer høyst sannsynlig flere ting på programmet, og de blir offentliggjort på Historielagets Facebook-side, på oppslag rundt om i bygda, evt.via epost til dem som har gitt oss sin adresse.

Julekjøring med Tertitten

Tertitten inviterer store og små til julekjøring alle søndager i desember og i romjula hvor det er kjøring 26., 27. og 31. Mer informasjon på www.u-hb.no

Tirsdag 29. desember, kl. 19 Kirkejubileet:

Klassisk konsert ved Harald Næss (trompet), sopran Gjoril Songvoll, Ljuba og Nadja Kalmykova (fiolin) og Vera Kalmykova (orgel og piano).

Onsdag 3. februar, kl. 19. Kirkejubileet

Gammel musikk fra Sørums og Romerike. Ved tidligere kulturskolerektor i Sørums og fløytist Yngve Slettholm. Eventyr etter Anna Monrad. Foredrag om tradisjonsmusikk på Romerike ved Gunnar Apeland, Marianne Roman fremfører gamle folkemelodier fra Sørums.

Søndag 7. februar, kl. 11. Kirkejubileet

Jubileumsgudstjeneste. Ved sokneprest Gunnar Sem Kristiansen og biskop Atle Sommerfeldt. Korene Fossegrimen og Joyful Noise synger. Organistene Vera Kalmykova og Jan Erik Stensud og en blåsekvertett spiller. Kirkekaffe på Sørumsand Misjonshus.

Lørdag 20. februar, kl. 19 Møllefest. Slora Møllens venner

Onsdag 10. mars, kl. 19

Årsmøte i Blaker og Sørums Historielag med faglig foredrag Vølneberg skole (nyskolen). Innkalling på side 3

Torsdag 14. april

Årsmøte med faglig foredrag. Slora Møllens Venner

Søndag 17. april, kl. 19. Kirkejubileet

Tradisjonsmusikk fra Romerike. Konsert med Magnar Osland (piano) og fiolinistene Milutin Petrovic, Hilde Johnsbråten og Håkon Johnasbråten. Korene Fermate Vocal fremfører sanger med melodier fra Sørums. Folketoner samlet av Lindemann på reise gjennom Sørums i 1870.

Søndag 1. mai, kl. 19. Kirkejubileet

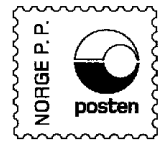
Bryllupsmusikk. Konsert ved organistene Vera Kalmykova og Jan Erik Stensrud.

Søndag 12. juni. Slora Møllens dag

Torsdag 16. juni Rusletur 1

29. juli Olsok på Vølneberg

Returadresse:
Blaker og Sørum Historielag
Postboks 72
1921 Sørumsand

ISSN 1894-8154

Bøker – den beste julegave

Sørum bygdebok

Historielaget har ansvaret for salget av den flotte bygdeboka som utgis av Sørum kommune. Fem bindene foreligger og to bind (om Blaker) er under arbeid.

- Bind 1: Lørenfallet, Vølneberg og Fosserud kretser*
- Bind 2: Midtbygda*
- Bind 3: Sanden – Sørumsand*
- Bind 4: Vesterskaun, sørøstre del av Frogner*
- Bind 5: Frogner*

Prisen er kr, 850,- ved kjøp av enkeltbind + porto ved forsending. Ved tegning av abonnement på hele serien, er prisen pr. bind kr. 700,-. Er du interessert i å kjøpe enkeltbind eller bli abonnent så ta kontakt med vår bokansvarlig,

Historielagets boktilbud

Vi minner også om historielagets boktilbud. Se www.sorum-historie.no, her finner du bl.a.;

- Glomma gjennom Sørum* - kr 300,-
- Sørum under okkupasjonen 1940-45* - kr 150,-
- Minner fra Frogner* - kr 150,-
- Blaker, Skansen og Skolen* - kr 150,-

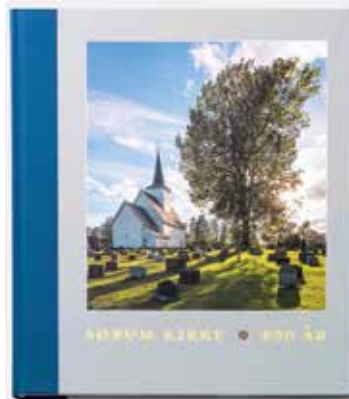
Bøkene kan bestilles via vår hjemmeside, pr. e-post eller over telefon. Hvis boka kan leveres i Sørum eller i umiddelbar nærhet (5 km), leverer vi boka portofritt på døra. Ellers sendes den i posten og da kommer ordinære portotakster i tillegg til prisen. Faktura med betalingsfrist 10 dager vedlegges.

Jubileumsboken

“Sørum kirke 850 år” er nå i salg

Sørum kirke feirer 850 år med en påkostet jubileumsbok. Religionshistoriker Øystein Morten er forfatter – med god hjelp av lokale krefter.

Det er lagt stor vekt på at boken skal være en visuell opplevelse. Et omfattende, nytt bildemateriale viser den vakre gamle kirken fra nye sider. Innsamlede gamle bilder kaster lys over kirkens historie. Anders Henriksen og Sigmund Woie Aarhaug har vært bokprosjektets fotografer og billedredaktører. Prosjektleder og redaktør: Sissel Svendsen. Utgiver er Sørum menighetsråd, og prosjektet er støttet

av Jubileumskomiteen for Sørum kirke 850 år. Boken ble presentert i Sørum kirke den 22. oktober og er meget godt mottatt. Pris kr. 400,-.

Jubileumsboken har 2016 sider og er i stort format.

Kan kjøpes fra bokansvarlig i Blaker og Sørum Historielag og ved:
Sørum kirkekontor
tlf. 63 86 79 50
e-post: kirkekontoret@sorumkirke.no

Kontaktperson:

Bokansvarlig Kåre Bøhler

mobil 938 76 365, epost: alfrebo@online.no